

Magdalena Teleszewska

ORCID: 0009-0007-9695-2610

Akademia Podlaska w Białymstoku

Zakład Administracji

POSTĘPOWANIE ZE SKAZANYMI KOBIETAMI W LATACH 1918–1939

Streszczenie

Potrzebę odmiennego traktowania skazanych kobiet od mężczyzn w warunkach izolacji penitencjarnej dostrzeżono bardzo wcześnie, bowiem już od czasów tworzenia pierwszych zakładów karnych. Podyktowane jest to przede wszystkim trudnościami związanymi z procesem przystosowania się do warunków więziennych. Kobiety bowiem gorzej znoszą rozłąkę z rodziną i dziećmi. Odmienność obejmuje zatem nie tylko rygory wykonywania kary pozbawienia wolności, stosowania kar dyscyplinarnych czy też warunków zatrudnienia i szkolenia zawodowego, ale również częstotliwość kontaktów z rodziną i światem zewnętrznym.

Słowa kluczowe: zakład karny, izolacja penitencjarna kobiet, lata 1918–1939.

TREATMENT OF CONVICTED WOMEN BETWEEN 1918 AND 1939

Abstract

The need to treat female convicts differently from men in conditions of penitentiary isolation was noticed very early, already from the time of the creation of the first prisons. This is primarily due to the difficulties associated with the process of adapting to prison conditions. Women cope with separation from family and children worse. Therefore, the difference includes not only the rigors of imposing a prison sentence, the

application of disciplinary penalties or the conditions of employment and vocational training, but also the frequency of contacts with family and the outside world.

Key words: prison, women's penitentiary isolation, 1918–1939.

Przełomowym momentem w procesie kształtowania wykonywania kary pozbawienia wolności wobec kobiet, w ocenie J. Migdała¹ była uchwała V Międzynarodowego Kongresu Więziennego, który odbył się w Paryżu w 1895 r. Dotyczyła ona traktowania kobiet osadzonych w warunkach izolacji penitencjarnej. Z przytoczonej przez J. Migdała uchwały wynika, iż „(...) z punktu widzenia zdrowia fizycznego a także w interesie sprawiedliwości konieczne jest ustanowienie w odpowiednich ustawach i przepisach odrębnych praw dla kobiet pozbawionych wolności, konieczne jest też złagodzenie reżimu i dyscypliny więziennej”.

Rozwiązania w zakresie odmiennego traktowania kobiet przebywających w warunkach izolacji penitencjarnej wypracowano także w Polsce w okresie dwudziestolecia międzywojennego. Zostały wówczas sformułowane wyjątkowe postanowienia w stosunku do skazanych kobiet, szczególnie ciężarnych a także matek małych dzieci.

Pierwszym aktem prawem II Rzeczypospolitej Polski był Dekret Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego z dnia 8 lutego 1919 r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych². Pomimo faktu, iż był to akt bardzo ogólny i liczył zaledwie 12 artykułów, to mimo to, odegrał znamioną rolę odnośnie wykonywania kary pozbawienia wolności przez kobiety³. Dostrzeżono wówczas potrzebę odmiennego traktowania kobiet w zakresie stosowania kar dyscy-

¹ J. Migdał, *Polski system penitencjarny w latach 1918–1928*, Wydawnictwo Arche s.c., Gdańsk 2011, s. 85–86.

² *Dekret Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego z dnia 8 lutego 1919 r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych* (Dz. Pr. P. P. Nr 15, poz. 202).

³ J. Śliwowski, *Prawo i polityka penitencjarna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982, s. 70.

plinarnych. W konsekwencji, zgodnie z art. 7 omawianego dekretu, zakazano stosowania wobec kobiet kary nałożenia kajdan⁴.

W 1925 r. Departament Karny Ministerstwa Sprawiedliwości opracował kolejny akt prawny w postaci wytycznych dla pracowników służby więziennej Wypracowano zasady, zgodnie z którymi szczególną ochroną objęto kobiety w ciąży oraz karmiące. Mając na względzie szczególne potrzeby żywieniowe kobiet w ciąży oraz karmiących, nie wymierzano im kary w postaci postu o chlebie i wodzie. Ponadto, kobiet w ciąży oraz karmiących matek nie pozbawiano pościeli (tzw. twarde łóżce) na okres 1 tygodnia. Zakazano również zamykania ich w celi karnej na okres do 2 tygodni oraz zamykania w ciemnej celi na okres także 2 tygodni.

Również podczas rozdzielania prac istotną rolę ogrywała płeć. Nie zatrudniano kobiet w kuźni czy też ślusarni.

Zakazano zatem stosowania wobec tej grupy skazanych kar, które narażały na stres nie tylko matkę, ale przede wszystkim dziecko.

W Regulaminie życia więziennego dostrzeżono potrzebę odrębnego kształtowania racji żywieniowych dla kobiet pozostających w warunkach izolacji penitencjarnej. Dzienna norma dla wszystkich więźniów niezatrudnionych wynosiła 2400 kalorii, natomiast kobiety w ciąży oraz karmiące znalazły się w grupie, wraz z więźniami pracującymi, którzy dziennie powinni otrzymywać 3000 kalorii⁵.

Ponadto, kobiety, które pracowały w więzieniu dla kobiet, bądź w oddziałach dla kobiet, mieszczących się w męskich więzieniach, pełniły te same obowiązki jak dozorczy. Jednakże, na szczególną uwagę zasługuje fakt, że kobiety, pełniące rolę dozorczyń nie posiadały uzbrojenia, które zostało ustalone tylko dla mężczyzn dozorców⁶.

Zasady segregacji więźniów oraz ich klasyfikacji zostały unormowane także w okólniku Ministra Sprawiedliwości Nr 1368/III.A.W./28 z dnia 27 lutego 1928 r. w sprawie klasyfikacji więźniów

⁴ Dekret Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego z dnia 8 lutego 1919 r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych (Dz. Pr. P. P. Nr 15, poz. 202).

⁵ H. Wapniarski, *Regulamin życia więziennego* [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, Warszawa 1929, s. 78.

⁶ Z. Bugajski, *Zasadnicze wiadomości z zakresu praktycznego więziennictwa*, Warszawa 1925, s. 60.

i segregacji więźniów. Zgodnie z omawianym okólnikiem nie osadzano w tych samych celach więźniów różnej płci. Zabroniono także w oddziałach przeznaczonych dla kobiet osadzać w jednej celi:

- a. matek mających przy sobie dzieci i
- b. kobiet, które zajmowały się nierzędem albo były karane albo są karane za przestępstwa przeciwko moralności, albo są osadzone pod zarzutem takich przestępstw, razem z kobietami nie należącymi do tych kategorii⁷.

Zabieg ten miał przede wszystkim na celu niedopuszczenie do zdemoralizowania dzieci oraz kobiet, które zostały skazane za inne przestępstwa.

Nieco szerzej problematykę wykonywania kary pozbawienia wobec kobiet traktuje rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa. Problematykę dotyczącą kobiet przebywających w warunkach izolacji penitencjarnej unormowano w dwóch artykułach. Na mocy art. 5 rozporządzenia potwierdzono wcześniej już akcentowaną potrzebę klasyfikacji skazanych ze względu na płeć. W drugim zdaniu art. 5 zaznaczono, iż w przypadku braku takiej możliwości, należy umieścić tę kategorię więźniów w osobnych oddziałach. Ponadto na mocy art. 53 rozporządzenia o organizacji więziennictwa zabroniono stosowania określonych kar dyscyplinarnych wobec kobiet brzemiennych oraz karmiących.

Tym samym zakazano stosowania wobec kobiet kar w postaci:

1. zmniejszania porcji żywnościowej na czas do 2 tygodni;
2. stosowania postu o chlebie i wodzie w dniach przez inne przegrodzonych, ogólna liczba dni postu, wymierzonych jednorazowo, nie może przekraczać 7 dni;
3. pozbawienia pościeli (tzw. twarde łóżce) na czas do 1 tygodnia;
4. samotnego zamknięcia w odosobnionej celi na to przeznaczony na czas do 2 tygodni;

⁷ *Okólnik Ministra Sprawiedliwości Nr 1368/III.A.W./28 z dnia 27 lutego 1928 r. w sprawie klasyfikacji więźniów i segregacji więźniów* (Dz. Urz. M.S. Nr 5 z dnia 1 marca 1928).

5. zamknięcia w ciemnej celi na czas do 48 godzin, przy karach ponad 6 miesięcy więzienia (...) ⁸.

Podzielałam zdaniem J. Migdała⁹, który stwierdził, iż wprowadzenie wyżej wymienionego zakazu stosowania określonych kar dyscyplinarnych w stosunku do kobiet przebywających w warunkach izolacji penitencjarnej było jak najbardziej uzasadnione. Kary mogły niekorzystnie oddziaływać na rozwój dziecka, w szczególności na jego stan psychiczny a także fizyczny.

Na mocy przepisów rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej w sprawie organizacji więziennictwa utrzymano zasadę, iż należy stosować podwyższoną rację żywieniową dla kobiet w ciąży oraz karmiących. Wynosiła ona 3000 kalorii¹⁰. Ponadto w rozporządzeniu o organizacji więziennictwa, uregulowano także zasadę z którego wynikało, że Minister Sprawiedliwości ma możliwość, po zasięgnięciu opinii Ministra Pracy i Opieki Społecznej, w wyjątkowych sytuacjach powierzyć zarząd więzienia instytucjom dającym rękojmię należytego spełnienia zadań związanych z wykonywaniem kary bądź tymczasowego aresztowania¹¹. Rozwiązanie te zostało unormowane pod wpływem sprawy, jaka miała miejsce w Małopolsce. W myśl decyzji Rady Ministrów z 1923 r. zakład karny we Lwowie przeznaczono na rozszerzenie budowy Politechniki Lwowskiej. Należy podkreślić, iż był to jedyny tego rodzaju zakład karny w Małopolsce¹². Jego pracą kierowało, przez niemalże 70 lat, Stowarzyszenie Sióstr Miłosierdzia. Przebywały w nim kobiety, które należały do różnych wyznań, narodowości. Pomimo tego, wyni-

⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa (Dz. U. 1928, Nr 29, poz. 272).

⁹ J. Migdał, *Polski system penitencjarny w latach 1918–1928*, Wydawnictwo Arche s.c., Gdańsk 2011, s. 89.

¹⁰ E. Neymark, *Zasady nowej organizacji więziennictwa w świetle nowoczesnych postulatów nauk prawnych* [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, Warszawa 1929, s. 210–211.

¹¹ E. Neymark, *Zasady nowej organizacji więziennictwa w świetle nowoczesnych postulatów nauk prawnych* [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, Warszawa 1929, s. 201.

¹² J. Zakrzewski, *Pierwsze pięciolecie więziennictwa polskiego* [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, Warszawa 1929, s. 55.

ki poprawy przebywających tam więźniarek przynosiły korzystne efekty¹³.

Od momentu zamknięcia Zakładu Karnego dla kobiet we Lwowie, powierzono wykonywanie kary ciężkiego więzienia dla oddziału kobiecego, mieszczącego się wówczas przy ul. Kazimierzowskiej we Lwowie. Z przytoczonego przez J. Migdała¹⁴ rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 stycznia 1924 r. w przedmiocie wykonywania kary ciężkiego więzienia nad więźniarkami z okręgów sądów apelacyjnych we Lwowie i Krakowie w oddziale kobiecym w byłym zakładzie karnym przy ul. Kazimierzowskiej we Lwowie („Brygidki”) wynika, że funkcjonowały wówczas oddziały i więzienia przeznaczone dla kobiet:

1. odrębne więzienie kobiece:
 - w Fordonie a także Zakład Karny we Lwowie (który został zlikwidowany w 1923 r.)
2. oddziały przeznaczone dla kobiet mieszczące się przy więzieniach dla mężczyzn:
 - w Sieradzu, w Kaliszu, w Wilnie na „Łukiszkach”, w Łęczycy, w Katowicach, w Warszawie przy ul. Dzielnej, we Lwowie przy ul. Kazimierzowskiej od 1924 r.

Z powyższego wynika, że kobiety w przeważającej większości odbywały karę pozbawienia wolności w zakładach karnych, które były oddalone od ich miejsca zamieszkania. Nie każdy zakład karny dysponował bowiem wydzielonym dla tej grupy skazanych oddziałem. Fakt, iż kobiety były oddzielone nie tylko kratami ale również i kilometrami od rodziny rodził niewątpliwie frustrację wśród nich.

Ogóle zasady wynikające z rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej w sprawie klasyfikacji skazanych, jak podkreśla S. Ziemiński, zostały rozwinięte oraz skonkretyzowane w okólniku Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 lipca 1928 r. w sprawie

¹³ Z. Bugajski, E. Neymark, *Aktualne zagadnienia i projekty reformy więziennictwa. Tom I*, Warszawa 1925, s. 263.

¹⁴ J. Migdał, *Polski system penitencjarny w latach 1918–1928*, Wydawnictwo Arche s.c., Gdańsk 2011, s. 91.

klasyfikacji więzień i segregacji więźniów. Wyselekcjonowano trzy grupy w zakładach karnych uwzględniając przede wszystkim wysokość wymierzonej kary:

1. do 1 roku;
2. od 1 roku do 3 lat;
3. powyżej 3 lat.

Należało również, w ramach tych zakładów, stworzyć oddzielne oddziały dla skazanych za poszczególne rodzaje kar. W związku z powyższym w myśl zapisów cytowanego okólnika wyodrębniono następujące oddziały:

1. twierdza;
2. areszt śledczy;
3. areszt;
4. więzienie zastępujące dom poprawy;
5. ciężkie więzienie¹⁵.

Ponadto, z przepisów okólnika Ministra Sprawiedliwości z dnia 14 lipca 1928 r. wynikała zasada, że nie osadzano więźniów różnej płci, nieletnich z dorosłymi a także recydywistów z więźniami, którzy popełnili przestępstwo ze szczególnie niskich pobudek w tych samych celach. Zabroniono także, podobnie jak w przytaczanym okólniku Ministra Sprawiedliwości z dnia 27 lutego 1928 r. w sprawie klasyfikacji więzień i segregacji więźniów, osadzania w jednej celi matek mających przy sobie dzieci oraz kobiet, które zajmowały się nierządem, albo były bądź też są karane za przestępstwa przeciwko moralności, bądź też są osadzone pod zarzutem dokonania takich przestępstw wraz z kobietami, które nie należały do tych kategorii¹⁶.

Warto zauważyć, iż okres po I wojnie światowej był niezwykle trudny pod względem gospodarczym. Rzutowało to również na problemy finansowe, z jakimi borykały się zakłady karne w latach 20. Brakowało środków na zakup środków higienicznych niezbędnych

¹⁵ S. Ziemiński, *Klasyfikacja skazanych*, Wydawnictwo prawnicze, Warszawa 1973, s. 144.

¹⁶ *Okólnik Ministra Sprawiedliwości Nr 1409/III A.W./28 z dnia 14 lipca 1928 r. w sprawie klasyfikacji więzień i segregacji więźniów* (Dz. Urz. Min. Spr. Nr 14).

do zaspokojenia podstawowych potrzeb skazanych kobiet. Kwestia podniesiona przez H. Jankowskiego¹⁷ dotyczyła urojonych oraz fałszywych obaw społeczeństwa, że całe masy biednych ludzi będą dopuszczały się przestępstw, po to tylko, żeby dostać się do więzienia, w celu poprawienia sobie warunków egzystencji. Autor podkreślił, że takie sytuacje mogły mieć miejsce, jednakże stanowiły one odosobnione przypadki. Podkreślenia wymaga fakt, że pomimo niekorzystnej sytuacji pod względem finansowym, funkcjonowała wówczas, przy Więzieniu przy ul. Dzielnej Nr 24/26 w Warszawie, sala położnicza a także sala szpitalna dla kobiet. Ponadto w Warszawie istniały 4 szpitale okręgowe w Więzieniach, z czego jeden był chirurgiczno-ginekologiczny z wyspecjalizowaną salą poporodową.

Omawiając specjalistyczne placówki, które utworzono kobietom odbywającym karę pozbawienia wolności nie należy pominąć faktu, iż wśród skazanych były również osoby zmagające się z problemami psychicznymi a także licznymi uzależnieniami (zarówno od alkoholu jak i środków odurzających). Pod koniec lat dwudziestych, w okresie przedwojennym zaczęto organizować specjalistyczne lecznicze zakłady penitencjarne, które były przeznaczone także dla osób niepełnosprawnych psychicznie. Osoby takie umieszczano wówczas w więziennych szpitalach psychiatrycznych. Jeden z nich znajdował się w Grudziądzu i został przeznaczony dla kobiet w 1933 r.¹⁸

Kolejne zmiany odnośnie zasad oraz kryteriów klasyfikacji skazanych zostały wprowadzone w Rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego¹⁹. Zdaniem M. Gordon²⁰ żaden regulamin dotyczący

¹⁷ H. Jankowski, *Higiena więzień* [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, Warszawa 1929, s. 97–102.

¹⁸ M. Gordon, *Postępowanie ze skazanymi kobietami* [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*, pod red. A. Marka, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1990, s. 490–491.

¹⁹ S. Ziemiński, *Klasyfikacja skazanych*, Wydawnictwo prawnicze, Warszawa 1973, s. 146.

²⁰ M. Gordon, *Postępowanie ze skazanymi kobietami* [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*, pod red. A. Marka, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1990, s. 478.

wykonywania kary pozbawienia wolności, wydany po odzyskaniu niepodległości nie ustanowił odrębnego sposobu wykonywania kary w stosunku do kobiet. Autorka wskazała, że we wcześniejszych regulacjach były formowane jedynie wyjątkowe postanowienia dotyczące kobiet, a szczególnie kobiet w ciąży oraz matek małych dzieci.

W rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości, zgodnie z § 171, zabroniono stosowania w stosunku do kobiet w ciąży oraz matek karmiących następujących kar dyscyplinarnych:

1. zmniejszenia porcji żywnościowej na czas do 2 tygodni;
2. postu o chlebie i wodzie, ogólna liczba dni postu wymierzonych jednorazowo nie może przekroczyć 7 dni;
3. pozbawienia pościeli (twarde łóżce) na czas do 1 tygodnia;
4. samotnego zamknięcia w jednoosobowej, przeznaczonej do tego celi na czas do 48 godzin;
5. zamknięcia w ciemnej celi na czas do 48 godzin.

Uregulowano także kwestię odzieży, bielizny oraz pościeli. Na mocy § 132 omawianego regulaminu, wyposażono kobiety w określonego rodzaju bieliznę (inną od męskiej), na którą składały się: kaftanik wierzchni, kaftanik spodniowy, spódnica wierzchnia i spodnia, chustka na głowę, chustki do nosa, fartuch, koszule, para majtek, para pończoch oraz para obuwia.

Określona została również zasada, (§ 63 regulaminu), że rewizję osobistą kobiety dokonywać mogły dozorcynie. W sytuacji, gdy rewizji nie mogła przeprowadzić dozorczyń, wówczas przeszukiwania dokonywała inna, godna zaufania, kobieta. W kolejnym zdaniu cytowanego artykułu, wyraźnie zabroniono, by rewizja kobiety była dokonywana w obecności mężczyzny. Miało to uchronić kobiety odbywające karę pozbawienia wolności przed wszelkimi formami nadużyć ze strony męskiego personelu służby więziennej.

Uregulowano także kwestię odrębnego traktowania kobiet od mężczyzn podczas sprawowania nabożeństw. Kobiety powinny być (w myśl § 181) oddzielone od mężczyzn. W § 269 regulaminu podkreślono, że dla kobiet odbywających karę pozbawienia wolności, należy przeznaczyć oddzielne pomieszczenia w szpitalach. Została także określona kwestia żywienia (w § 121), z której wynikało,

że dzienna norma pożywienia dla kobiet w ciąży oraz karmiących powinna wynosić 3000 kalorii. Również podczas wyznaczania odpowiedniego rodzaju pracy dla więźniów należało wziąć pod uwagę płeć (§ 215), natomiast (na mocy § 214 omawianego regulaminu), zabroniono zatrudniania kobiet w ciąży od 7 miesiąca ciąży do dwóch miesięcy po porodzie. Warto także zaznaczyć, że zgodnie z § 236 omawianego regulaminu, zabroniono umieszczania kobiet w więzieniu izolacyjnym. Ponadto, w myśl § 269 regulaminu, skazanych chorych należało umieszczać w pomieszczeniach wraz z innymi chorymi, natomiast skazane kobiety, które zachorowały powinny być umieszczane w oddzielnych pomieszczeniach.

Z § 94 regulaminu więziennego z 1931 r. wprost wynikał nakaz oddzielnego rozmieszczania więźniów ze względu na płeć. W przypadku braku takiej możliwości należało umieścić kobiety w osobnym oddziale. Ponadto (§ 99 analizowanego regulaminu) nie można było osadzać w jednej celi wspólnej matek mających przy sobie dzieci a także kobiet, które zajmowały się nierządem wraz z kobietami, które nie należą do tych kategorii.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że Rozdział V (zatytułowany Urodzenia) rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego unormował także kwestię narodzin dziecka.

W § 278 podkreślono, że kobiety, które odbywały karę pozbawienia wolności należało umieszczać w ostatnich dniach ciąży w specjalnych salach porodowych, na których pozostawały przez okres dwóch tygodni po porodzie. Ponadto, w sytuacji gdy warunki więzienia, w którym przebywała skazana kobieta, nie pozwalały na poród w tym miejscu, wówczas naczelnik więzienia występował z prośbą o przeniesienie kobiety w ciąży do odpowiedniego zakładu oraz o zarządzenie przerwy w odbywaniu kary. Procedura ta odbywała się na wniosek lekarza. Zgodnie z § 279 regulaminu, matki, które karmią oraz niemowlęta powinny mieć zapewnioną troskliwą opiekę ze strony lekarzy. Powinny także otrzymywać dostateczną ilość odpowiedniego pożywienia oraz zostać umieszczone w wygodnych celach. Niemowlęta, jeżeli zaistniałaby taka możliwość należało umieszczać w żłobkach, które mieściły się przy więzieniach.

Unormowany został także okres, podczas którego matki mogły karmić swoje dziecko. Okres ten wynosił osiemnaście miesięcy. W § 280 określono, że dziecko powinno być zaszczepione przeciwko ospie w okresie pomiędzy ósmym a dwunastym tygodniem życia. Ponadto, kobiety w okresie 6 tygodni po porodzie nie mogły pracować. Natomiast po tym okresie kobiety karmiące należało zatrudnić, jednakże praca przez nie wykonywana nie mogła szkodzić zdrowiu zarówno matki jak również i dziecka.

Z § 62 regulaminu więziennego wynikała zasada, że nie przyjmowano do więzienia dzieci, których rodzice odbywają karę pozbawienia wolności. Wyjątek stanowiły niemowlęta w wieku do osiemnastu miesięcy. Przyjmowane do więzienia niemowlęta mogły w nim przebywać do ukończenia dwóch lat. Następnie powinny być zabierane przez określone organy (władze polityczne, urzędy opieki społecznej, Towarzystwo Patronatu Więziennego). Naczelnik więzienia miał obowiązek w terminie trzech miesięcy przed umieszczeniem dziecka w określonej placówce zawiadomić odpowiednie organy o takiej powinności. Istniała także szczególna możliwość przyjęcia dziecka do więzienia wraz z ojcem bądź matką, które ukończyło dwa lata, jednakże mogło to nastąpić w drodze wyjątku, za specjalnym zezwoleniem Ministerstwa Sprawiedliwości²¹.

Problematyka wykonywania kary pozbawienia wolności została poruszona także w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 grudnia 1936 r. o rejestrze skazanych, (art. 14). Dane co do tożsamości osoby powinno się ustalać wyłącznie na podstawie właściwych dokumentów. Wyjątkiem były kobiety, które oprócz nazwiska powinny podać także nazwisko męża bądź ojca, z wykluczeniem nazwisk kończących się na „ska” bądź „cka”²².

Reakcją na zasady uregulowane w rozporządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego było wydanie okólnika Nr 1826/II.A./37 z dnia 15 lutego 1937 r. przez Ministra Sprawiedliwości w sprawie wykonywa-

²¹ *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego* (Dz. U. Nr 71, poz. 577).

²² *Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 grudnia 1936 r. o rejestrze skazanych* (Dz. U. Nr 94, poz. 663).

nia wyroków na kobietach w okresie ciąży. Okólnik ten skierowany został do wszystkich sądów grodzkich wraz z prośbą do prezesów sądów apelacyjnych oraz okręgowych a także do kierowników sądów grodzkich o czuwanie nad przestrzeganiem ustalonych w nim zasad. Minister Sprawiedliwości podkreślił, że coraz więcej kobiet w ciąży przybywa do więzienia w celu odbycia kary pozbawienia wolności. Kobiety te były zazwyczaj skazywane na kary krótkoterminowe w przypadku nieukończenia odbywania kary pozbawienia wolności przed okresem porodu, muszą odbywać porody w więzieniach. Zjawisko te dla władzy więziennej niosło liczne niedogodności w postaci zapewnienia: transportu do odpowiednich zakładów, specjalistycznej opieki medycznej, zwiększonych kosztów żywieniowych zarówno dla matki jak również i niemowlęcia. Podkreślono, że zagwarantowanie wszystkich tych praw dla kobiet jest trudne z uwagi na fakt, iż nie znajdują one pokrycia w budżecie.

W celu oszczędzenia władzom więziennych trudności, należało w miarę możliwości w przypadku wykonywania kar krótkoterminowych, dokonywać odroczeń wykonywania wyroku kobietom w ciąży do momentu zakończenia okresu połogowego. Minister Sprawiedliwości zalecił udzielenia przerwy kobietom w ciąży na okres porodu oraz położu. W przypadku, kiedy sąd wykonujący karę posiadał informację, że skazana kobieta była w ciąży, wówczas jeżeli istniało przypuszczenie, że termin porodu przypadnie w okresie, kiedy będzie odbywała karę, należy czasowo wstrzymać się od wezwania skazanej kobiety do obowiązku stawienia się w więzieniu. Wyjątek stanowiła sytuacja, kiedy zachodziła obawa, że skazana uchyli się od wykonania kary²³.

Jak już wcześniej podkreślano, to od kobiet odbywających karę pozbawienia wolności w zakładach karnych rozpoczynano wdrażanie wszelkiego rodzaju nowości penitencjarnych. Jedną z takich innowacji było tworzenie nowych, specjalnych jednostek penitencjarnych. W przedwojennej typologii zakładów karnych nie zostało

²³ Okólnik Ministerstwa Sprawiedliwości Nr 1826/II.A./37 z dnia 15 lutego 1937r. w sprawie wykonywania wyroków na kobietach w okresie ciąży (Dz. Urz. M. S. Nr 2).

przewidziane oddzielne więzienie przeznaczone dla kobiet. Należy zaznaczyć, że kształtowanie dwóch typów specjalnych więzień rozpoczęto od skazanych kobiet. Na te specjalne typy więzień składały się: obserwacyjno-rozdzielczy oraz kolonie rolnicze. Na podstawie zarządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 lutego 1936 r. powstała w Walentowie pod Warszawą pierwsza penitencjarna kolonia rolnicza przeznaczona dla kobiet przebywających w więzieniach. Krok ten stanowił nowatorskie rozwiązanie w ówczesnym więzienictwie. Kobiety, które były skazane na wyroki do 5 lat, a nawet do 6 bądź 7 lat pozbawienia wolności, niekiedy za bardzo poważne przestępstwa, miały zostać całkowicie zabrane spod dozoru Straży Więziennej. Kobiety te miały zostać oddane pod opiekę osób postronnych. W przypadku utworzonej kolonii rolniczej w Walentowie kobiety miały przebywać pod opieką siostr zakonnych Magdalenek, do których należał ten teren. Zakład ten w zasadzie nie posiadał urządzeń ochronno-zabezpieczających. Siostry Magdalenki prowadziły go stosując powszechnie obowiązujące metody społeczności wychowawczej. Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że zakład ten osiągał wysokie efekty resocjalizacji. Niewątpliwie na poprawę osadzonych kobiet znaczny wpływ miał przykład, który dawały zakonnice. Polegał on na tym, że siostry Magdalenki nie tylko wymagały oraz nadzorowały pracę, ale również wspólnie z osadzonymi ją wykonywały. Do kolonii rolniczej skierowane miały być tylko kobiety odbywające karę pozbawienia wolności po raz pierwszy. Recydywistki zostały bezwzględnie wyłączone z takiej możliwości. Umieszczenie skazanych w takich warunkach wymagało, w celu dokonania selekcji, przeprowadzenia badań. W związku z tym Dyrektor Departamentu Karnego w lutym 1936 r. powierzył Kierownikowi Szpitala Okręgowego dla chorych nerwowo oraz psychicznie w Grodzisku Mazowieckim zadanie przeprowadzenia badań kryminalno-biologicznych wśród kandydatek do obycia kary w kolonii rolniczej. Prowadzone badania dały początek powstania pierwszego oddziału obserwacyjno-rozdzielczego. W marcu 1936 r. Kierownika Szpitala Okręgowego dla chorych nerwowo oraz psychicznie w Grodzisku Mazowieckim przedstawił projekt reorganizacji tego oddziału w Ministerstwie Sprawiedliwości. 30 kwietnia 1936 r. Minister

Sprawiedliwości udzielił zezwolenia na zorganizowanie w więzieniu przy ul. Dzielnej w Warszawie oddziału obserwacyjno-rozdzielczego dla kobiet. Był to jedyny tego typu oddział w Polsce a na jego czele stał lekarz psychiatra, który jednocześnie pełnił rolę naczelnika (względnie dyrektora) więzienia bądź kierownika²⁴.

Dokładne zróżnicowanie osób odbywających karę pozbawienia wolności zostało uregulowane w zarządzeniu Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 sierpnia 1937r. w sprawie podziału więzień²⁵.

W rozdziale I zostały wprowadzone więzienia o specjalnym przeznaczeniu:

1. w stosunku do przestępców zawodowych, z nawyknięcia a także recydywistów, skazanych na karę więzienia powyżej 1 roku i dla skazanych, co do których metody oraz rygoru stosowane w zwykłych więzieniach nie odniosły skutku, a których wpływ na pozostałych skazanych jest szkodliwy, przeznaczone zostały dla kobiet więzienia w Nowym Sączu oraz w Wilnie przy ul. Ponarskiej;
2. dla skazanych po raz pierwszy, w wieku od 17 do 30 lat, pochodzących z wiejskiego środowiska, skazanych na karę od 1 roku do 5 lat przeznacza się dla kobiet więzienie kolonijne rolniczą w Walendowie.

Rozdział II wprowadził podział więzień zwykłych. Więzienia zwykle przeznaczone zostały dla skazanych, którzy ze względu na swoje właściwości nie wymagali wyodrębnienia a także zastosowania wobec nich specjalnych metod i rygorów:

1. wobec skazanych kobiet na kary więzienia od 5 do 15 lat przeznaczono więzienie w Fordonie;
2. dla skazanych kobiet na kary więzienia od 3 do 5 lat przeznaczono oddziały przy więzieniach w Białymstoku, Cieszylinie, Grodnie, Kaliszu, Łucku, Piotrkowie, Radomiu, Stanisławowie oraz w Tarnowie;

²⁴ J. Migdał, *Polski system penitencjarny w latach 1928 – 1939*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2012, s. 144–149.

²⁵ *Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 sierpnia 1937r. w sprawie podziału więzień* (Dz. Urz. M. S. Nr 8).

3. w stosunku do skazanych kobiet na karę więzienia do 3 lat przeznaczono oddziały przy więzieniach w Cieszynie, Kielcach, Lublinie, Łucku, Płocku, Poznaniu, Rzeszowie, Siedlcach, Wadowicach, Wejherowie, Wilejce, Wilnie przy ul. Ponarskiej (oddział) oraz Złoczowie;
4. dla skazanych na karę więzienia do 1 roku (o ile nie mogą być zatrudnieni w więzieniach ruchomych ośrodkach pracy przeznaczone zostały więzienia w Baranowiczach (oddział), Będzinie, Brześciu n.B., Brzeżanach, Bydgoszczy, Chojnicach, Chorzowie, Częstochowie, Dobromile, Dubnie, Działdowie, Gnieźnie, Grodzisku Pozn., Grójcu, Inowrocławiu (oddział), Krasnymstawie (oddział), Kutnie, Lesznie, Lipnie, Lubrańcu (oddział), Łomży (oddział), Miechowie, Mysłowicach (oddział), Nowogrodzku, Ostrołęce, Ostrogu, Oszmynie, Pińczowie, Płońsku, Prużanie, Rawie Maz., Rybniku, Sandomierzu (oddział), Sierpcu, Słoninie (oddział), Sosnowcu, Starogardzie (oddział), Śremie, Święcianach, Szamotułach, Tarnowskich Górach, Toruniu, Włodzimierzu Woł., Wołkowysku, Wrześni a także we wszystkich więzieniach działających przy sądach grodzkich. W wyżej wymienionych więzieniach należało przeznaczyć odrębne oddziały bądź cele, w których mogły odbywać karę pozbawienia wolności kobiety.

Rozdział III uszeregował więzienia przeznaczone dla skazanych za przestępstwa przeciwpaństwowe. Dla tych skazanych kobiet (z wyrokami powyżej 3 lat) przeznaczono oddział mieszczący się przy więzieniu w Fordonie.

Przed wybuchem II wojny światowej weszła w życie ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa²⁶. Nie wniosła ona nowych elementów dotyczących zagadnienia wykonywania kary pozbawienia wolności w stosunku do kobiet²⁷. W art. 10 ust. 1 potwierdzona jedynie została zasada, że kobiety należy umieszczać

²⁶ Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa (Dz. U. Nr 69, poz. 457).

²⁷ J. Migdał, *Polski system penitencjarny w latach 1928 – 1939*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2012, s. 151.

w odrębnych więzieniach oraz aresztach bądź w odrębnych oddziałach więzień a także aresztów. Kobiety, które wraz z niemowlętami przebywały w zakładzie karnym powinno się umieszczać (w myśl art. 10 ust. 2) w odrębnych celach więzień oraz aresztów. Natomiast przyjmowanie oraz pozostawanie dzieci w wieku ponad 2 lat zostało na mocy art. 10 ust. 3 definitywnie zakazane. Dzieci te należało skierować pod opiekę rodziny bądź opieki społecznej gminy właściwej do sprawowania opieki.

Na mocy art. 41 ust. 4 kobiety zostały zwolnione z obowiązku pracy w okresie 6 tygodni przed porodem a także po porodzie.

Kobiety w ciąży a także karmiące, zgodnie z zapisem w art. 48 ust. 1 cytowanej ustawy otrzymywały zwiększoną dzienną wartość odżywczą porcji żywieniowej, która wynosiła 3000 kalorii.

Nie stosowało się na mocy art. 56 ust. 3 wobec kobiet w ciąży oraz karmiących niektórych kar dyscyplinarnych w tym: postu o chlebie i wodzie nie częściej niż co drugi dzień jednakże ogólna liczba dni postu wymierzonych jednorazowo nie może przekraczać 7 dni, pozbawienia pościeli (twarde łóżce) na czas do dwóch tygodni, osadzanie w odosobnionej celi na to przeznaczonej na czas do 2 tygodni, zamknięcia w ciemnej celi na czas do 3 dni (przy karach ponad sześciu miesięcy więzienia czas ten mógł być na skutek zarządzenia prokuratora nie zaliczony na poczet kary, którą wyznaczył sąd²⁸.

Z powyższego wynika, że pomimo niekorzystnej sytuacji zarówno pod względem gospodarczym jak i finansowym, dostrzeżono potrzebę wprowadzania rozwiązań, których celem było zabezpieczenie kobiet przed wszelkimi formami nadużyć. Szczególnie istotne w tym zakresie było oddzielenie kobiet od mężczyzn, by zagwarantować tej grupie skazanych bezpieczeństwo.

Ponadto, rozpoczęto tworzenie specjalistycznych zakładów karnych, w których kobiety zmagające się z dysfunkcjami mogły otrzymać pomoc.

²⁸ Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa (Dz. U. Nr 69, poz. 457).

Bibliografia

Literatura

- Bugajski Z., *Zasadnicze wiadomości z zakresu praktycznego więziennictwa*, Warszawa 1925.
- Bugajski Z., Neymark E., *Aktualne zagadnienia i projekty reformy więziennictwa. Tom I*, Warszawa 1925.
- Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, Warszawa 1929.
- Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1988*, pod red. A. Marka, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1990.
- Migdał J., *Polski system penitencjarny w latach 1918–1928*, Wydawnictwo Arche s.c., Gdańsk 2011.
- Migdał J., *Polski system penitencjarny w latach 1928–1939*, Wydawnictwo Arche, Gdańsk 2012.
- Wapniarski H., *Regulamin życia więziennego* [w:] *Księga jubileuszowa więziennictwa polskiego 1918–1928*, Warszawa 1929.
- Śliwowski J., *Prawo i polityka penitencjarna*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1982.
- Ziemiński S., *Klasyfikacja skazanych*, Wydawnictwo prawnicze, Warszawa 1973.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 26 lipca 1939 r. o organizacji więziennictwa* (Dz. U. Nr 69, poz. 457).
- Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa* (Dz. U. 1928, Nr 29, poz. 272).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 1931 r. w sprawie regulaminu więziennego* (Dz. U. Nr 71, poz. 577).
- Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 16 grudnia 1936 r. o rejestrze skazanych* (Dz. U. Nr 94, poz. 663).
- Dekret Naczelnika Państwa Józefa Piłsudskiego z dnia 8 lutego 1919 r. w sprawie tymczasowych przepisów więziennych* (Dz. Pr. P. P. Nr 15, poz. 202).
- Okólnik Ministra Sprawiedliwości Nr 1368/III.A.W./28 z dnia 27 lutego 1928 r. w sprawie klasyfikacji więzień i segregacji więźniów* (Dz. Urz. M.S. Nr 5 z dnia 1 marca 1928).

Okólnik Ministra Sprawiedliwości Nr 1409/III.A.W./28 z dnia 14 lipca 1928 r. w sprawie klasyfikacji więzień i segregacji więźniów (Dz. Urz. Min. Spr. Nr 14).

Okólnik Ministerstwa Sprawiedliwości Nr 1826/II.A./37 z dnia 15 lutego 1937 r. w sprawie wykonywania wyroków na kobietach w okresie ciąży (Dz. Urz. M. S. Nr 2).

Zarządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 3 sierpnia 1937 r. w sprawie podziału więzień (Dz. Urz. M. S. Nr 8).